

С. О. Швачко – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу Сумського державного університету

Словотворчі тенденції квантитативних одиниць:

лінгво-когнітивні аспекти

Роботу виконано на кафедрі

теорії та практики перекладу

Сумського

державного

університету

У статті зроблено спробу осмислити процеси еволюції та інволюції на матеріалі квантитативних слів – числівників та денумеративів. Фокусується увага на частиномовних аспектах корелюючих слів – їх граматичних, семантичних та епідигматичних характеристиках. Звертається увага на статус повнозначних та службових слів – на денумеральних конструюваннях, їх способах утворення та девіаціях поверхневих і глибинних структур.

Ключові слова: словотворчі тенденції, квантитативні слова, числівники, денумеративи, процеси еволюції та інволюції, девіації.

Швачко С. А. Словообразовательные тенденции квантитативных слов: лингво-когнитивные аспекты. В статье делается попытка осмыслить процессы эволюции и инволюции на материале квантитативных слов – числительных и денумеративов. Фокусируется внимание на частеречных аспектах коррелируемых слов – их грамматических, семантических и эпидигматических характеристиках. Обращается внимание на статус полнозначных и служебных слов – на денумеративных конструкциях, способах их образования и девиациях поверхностных и глубинных структур.

Ключевые слова: словообразовательные тенденции, количественные слова, числительные, денумеративы, процессы эволюции и инволюции, девиации.

Shvachko S. O. Word-building tendencies of quantitative linguo-cognitive aspects. The article deals with word-building tendencies in English, their diachronic level. Processes of evolution and involution are being dealt with. Numerals and denumerals are considered in terms of their grammatical, semantic and epigrammatic aspects, their deviations of outer and inner structures.

Keywords: word-building tendencies, quantitative words, numerals, denumerals, evolution, involution, deviation.

Постановка наукової проблеми та її значення. Досліджуються проблеми словотвору на матеріалі кількостивних слів, їх становлення та функціонування в англійській мові. Одержані результати мають вихід у теорії номінації та комунікації.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Аналіз сучасних досліджень з проблеми словотвору та осмислення емпіричного матеріалу стосовно явищ вербокреації дозволило дійти висновку, що у мові спрацьовують процеси еволюції та інволюції як такі, що обіймають вихідні та похідні конструювання, процеси частиномовної інновації.

Слова не падають на нас із неба, не проростають вони із землі. Вони творяться у мові за притаманними їй моделями, нормою та лінгвістичними традиціями. Стартовим корпусом для денумеративів є числівники, поверхнева та глибинна структура яких відкрита модифікаціям на епіграматичному рівні, як таких, що сприяють дієвості словотвору у мовній картині світу, появі нових кількостивних слів (об'єкт дослідження). Осмислення їх лінгво-когнітивних аспектів (предмет дослідження) є вельми актуальним з огляду на зростаючий інтерес лінгвістів до системно-функціонального буття мовних одиниць, з одного

боку, та малодослідженістю лінгво-когнітивних аспектів денумеративів – з іншого.

Універсальним у англійській мові є процес афіксації, якому передували словоскладання, композиція. Словотвірні форманти композитів є омонімічними до вихідних форм – мотивуючих та активних. Афіксація позначена міжрівневим (лексичним та словотворчим) статусом. Релевантною є сага про числівникові морфemi англ. *-teen, -ty*, які генетично походять від лексеми *ten*. Пор. англ. *fourteen, thirty, forty*, в яких згодом один із етимологічних дублетів (*-teen*) ожив та лексикалізувався в одиницях типу *in her teens, teeny*. Цей синхронічний випадок інтегрує процеси граматикалізації (виникнення суфіксів) та лексикалізації (появи нових слів на базі похідних граматикалізованих формантів). Числівники за межами своєї оселі утворюють інновації – денумеративи. Але останні не забувають про свою самоорганізацію, про утворення нових – пізніх числівників, реалізуючи при цьому наявний матеріал, інформацію та енергію. В графічних образах англ. *million, milliard, billion, zillion* виокремлюються морфemi *mile-, -lion, -ard*, які семантизують квантитативне наповнення. У парадигмі метазнаків наукової картини знаходять своє місце слова *живі афікси, мотивуючі, нестерті, омонімічні, красномовні одиниці*. Пор. англ. *twofold, thankful, homeful, lifelike, eatable, fasionable, homeword*. Суфіксами становляться активні вербалізатори результатів людського досвіду як такі, що зумовлені дією екстралінгвістичних та лінгвістичних чинників. Мода на такі морфemi об'єктивується категорією авторитетності, чинниками адресанта, соціальних та топікових преференцій. Секондарні новоутворення слугують базою для подальших ступенів вербокреації. Пор. англ. *mile* «сто кроків» → *million* → *milliard* (→ *billion* → *billiard* → *zillion*).

Лексикограматичний перехід прослідковується також у процесах конверсії, яка по-різному представлена у мовах гетерогенного ладу – аналітичного або синтетичного. Для англійської мови основним критерієм розпізнання конвертованих слів є синтаксичний фактор. Пор. англ. *Dear students (Adj); don't*

dear me (V); it costs dear (Adv); my dears (Noun); Oh, dear me! (Interjection); don't but me (V); but me no buts (Noun).

Так повелось, що службові слова, невеликі за обсягом, є причетними до процесу граматикалізації (англ. *have/has, will, won't, shall, do, did*). Синтаксичне навантаження є вельми потенційним для розпізнання лінгвістичного статусу малих слів. Пор.: 1) англ. *under table, above table, about table*, укр. *нід столом, над столом, про стіл*; 2) англ. *under forty years, above forty years, about forty years*, укр. *менше сорока років, більше сорока років, біля сорока років*. Однакова модель з різним наповненням слугує розпізнанню службових (1) та повнозначних слів (2). Службові слова з їх незначним лексичним наповненням виступають важливими одиницями, як такі, що походять від повнозначних слів. Аналітичний лад англійської мови особливо «цінить» службові слова, їх реченнєвобудуючі потенції. Службові слова виникають на шляху до інволюції, коли повнозначні слова, трансформуючись, слугують вихідною базою для граматичних категорій. Граматикалізація спрацьовує не тільки на матеріалі малих слів, але й на полілексемних конструкціях типу англ. *to be going to, used to do, would do, have to do, to have something done*, в яких минула лексична вагомість поступається граматичному навантаженню омонімічних одиниць. Різний обсяг інформативності реалізується корелюючими словами. Небагато «розповідають» прості слова, які загубили свої етимони, їх витoki не реєструються в словниках (мотивація спрацьовує тільки із звуконаслідувальними одиницями). Діасинхронічний комплексний підхід до похідних слів мотивував їх граматичне, семантичне та епідигматичне буття.

Лексема *one* посідає специфічне місце в мовній системі. У словниках лексема *one* експлікується алонімами типу англ. *only, individual, unique, united, specified, certain, indefinite, identical, equal*. Вихідною у лексемі *one* була сема виокремлення одного предмету, що було релевантним для лічби предметів та виміру денотатів.

Конструкція “*one of...*” реалізує виокремлюючу функцію, протиставляючи один референт із групи йому подібних, напр.: англ. – *Who'd just entered through one of the arches* (Adele Parks). Ця конструкція входить до маргінальної групи неозначеного займенника, напр.: англ. *One of their companions at the table leaned close, and spoke to them* (Hugh Laurie). В даному випадку лексема *one* не позначає певну особу чи групу осіб, але правостороння означувана група обмежує коло вибору можливих варіантів, тобто *one* частково втрачає неозначеність. Паралельною є конструкція *as one*, що позначає невизначену одиничність, напр.: англ. *The crowd reacted as one* (Hugh Laurie).

Числівник *one* та неозначений артикль *a (an)* є етимологічними дублетами. Обидві лексеми співвідносяться з дискретними референтами на позначення одиничності, виключності та опозиції з предметами у множині. Генетичні образи лексеми *one* прослідковуються у древніх формах мов індоєвропейської сім'ї. У грецькій мові *oinos* етимологізує значення ‘одно очко’. Ця форма має свої паралелі у лат. *unus*, гот. *ains*, нім. *ein*, слав. *инь*. У санскр. *ena* семантизує займенникове значення *вона*. Дослідники етимологічних витоків співвідносять одиницю з соматичними витоками вихідних форм. Сучасні лінгвісти зазначають у своїх працях, що двоїна та її маркери були передвісниками одиничності: двоїна генерувала одиничність [3; 5]. Релевантними та прозорими є нагадування про діади номінацій типу укр. *день :: ніч, брат :: сестра, мати :: батько*. Не дивлячись на те, що двоїна препарувала однину, фактичний матеріал свідчить про високу частотність лексеми *one* як у вільних, так і у стабільних словосполученнях, напр. англ. *one student, one revolution; one and all, one-horse (carriage), once-removed (brother)*. Вільні словосполучення абсорбують числівник *one* у стабільних паттернах на синтагматичному рівні при позначенні а) живих та неживих істот; б) артефактів; в) подій та явищ; г) дименціональних одиниць, напр.: англ.: а) *But there is one sister sitting down just behind you, who is very pretty and I dare say very agreeable*. б) *Elizabeth looked archly, and turned*

away saying only one word; в) *But that is one great difference between us;* г) *She wished she could do what one-year-old will do* (Jane Austen).

У фразеологічних словосполученнях лексема *one* вживається на віртуальних просторах. Семантичне наповнення зазначеної лексеми детермінується фразеологічним контекстом, напр.: англ. *one too many* ‘зайвий’, *one of these days* ‘незабаром’, *one and all* ‘всі разом і кожен зокрема’, *one-horse* ‘невеличкий, незначний, невеликий’. Похідні від числівника *one* зберігають квантитативний шарм та отримують нові квалітативні ознаки. Існують випадки повної втрати первинного квантитативного значення (деквантифікація), появи семантичного спустошення (десемантизація), що притаманне стабільним фразеологічним одиницям.

Лексема *one* займає постпозицію при утворенні денумеративів-займенників типу англ. *someone, anyone, no one, none, everyone*, які (компоненти, композиції) матеріалізують синкретично семи нумеральності та предметності. *One* як суфікс використовується у назвах хімічних сполук, напр.: англ. *lactone, quinone*. Паралельними одиницями на позначення виокремлення, уніфікації є морфеми *mono-, uni-, single*.

Похідним конструюванням від нумеральної одиниці *one* є лексема *once*, яка утворилась за допомогою словотвірного суфікса *-ce*, що семантизує значення ‘*time*’. У реченні лексема *once* виступає як субститут, ад’єктив, адверб та сполучник, напр.: англ. *once is enough; the once and future king; a once powerful nation; we go to a movie once a week; once you're finished, you can leave*. Досліджувана лексема входить до складу фразеологічних словосполучень, напр.: англ. *once at a time, once and for all, once and again*, що свідчить про стабільні тенденції денумеративів стосовно їх самоорганізації. Лексема *once* семантизує виокремлення типу англ. *That used to suit me once; Once again she's refusing to help* (Lyn Andrews); *I never once saw her him get angry or upset* (Catty Kelly).

Значний інтерес викликає структурно-семантичне буття денумеральних слів *only* та *alone*. *Only* – це вторинне, секондарне відчислівникове конструювання

від (*one-* + *-like*), що компресувалося у композиту. Це слово утворене від числівника *one* шляхом словоскладання (староанглійський варіант *anlic* від (*An* «*one*»+ *Lic* → *LY*)). У слов'янських мовах лексема *один* є також стягненою формою на позначення «*тільки один*». Сема *один* відлунюється в ад'єктивах із семантикою 'єдиний', 'виключний', напр.: англ. – *an only child, the only answer, my one and only way*. В останньому прикладі значення одиничності омовлюється словами *one* та *only* надлишково: *one* семантизує 'один', а слово *only*, зберігаючи цю сему, адитивно актуалізує значення виключності, ексклюзивності. Лексема *only* (*Adj.*) є дериватом числівника *one*, утвореного шляхом основоскладання, в якому друга основа перетворилася у суфікс *-ly* по аналогії зі словами англ. *friendlike* → *friendly* (*N* → *Adj.*). Числівникова основа є вихідною для денумеративів. Пор.: англ. *four* → *fourth, one* → *only*. Похідні одиниці зазнають десемантизації. Вихідна нумеральна основа у секондарних утвореннях змінюється формально та модифікує семантичне буття. Так, *fourth* вказує на порядок розташування, розміщення, а *only* – на виключність. У художньому дискурсі *only* може виступати у функціях таких частин мови як прикметник, прислівник та частка. Як прикметник *only* утворюється шляхом афіксації. Пор.: англ. *The only surprise she got was then she went to the doctor* (Andrews Lyn). *The only time she noticed his life was when in enraged her* (ibid). *My six-year-old granddaughter is the only person I know who looks comfortable here* (Robb Forman Dew).

Денумеративу *only* притаманна у сучасній англійській мові поліфункціональність, яка актуалізується у конверсивних транспозиціях: *Adj.* → *Adv.* → *Particle*. Частиномовна представленість лексеми *only* контекстуально детермінована. *Only* (*Adv.*) є секондарним утворенням по відношенню до *only* (*Adj.*). *Only* (*Adv.*) уточнює, інтенсифікує ознаку предметів, дій або ознаку ознак. Семантична девіація лексеми *only* є очевидною із сполучувальності з корелюючими словами. Її омонімічність знімається віднесеністю до ад'єктивних або адвербіальних одиниць. Службовий характер цього слова об'єктивується

можливістю його пропуску та при реалізації у статусі сполучника. Як і прислівник *only*, так і частка *only* утворюються шляхом конверсії, напр.: англ. *There was **only** one solution to the problem* (Barry Eisler). *And he **only** nodded in answer* (Laurie Hugh).

Для сучасної англійської мови характерна поліфункціональність мовних одиниць, які без морфологічної модифікації або при частковій зміні реалізуються у різних парадигматичних групах. Категоріальна омонімія одиниць *only*₁ (Adj.) та *only*₂ (Adv.) делакунізується (знімається, нівелюється) в умовах контексту (на синтагматичному рівні, валентнісному рівні). *Only* (Adj.) та *only* (Adv.) притаманні різні синтаксичні ознаки, різні синтаксичні парадигми у ручищі семантичних, словотворчих, морфологічних та валентнісних аспектів. Денумеративи об'єктивують своє вторинне конструювання у поверхневій структурі, яка стабільно включає числівникову морфему. На семантичному рівні денумеративи повторюють долю своїх вихідних форм. Денумеральні утворення етимологізують явище синкретизму, маніпулюючи представленістю сем предметності та нумеральності, та проходять процеси еволюції та інволюції.

Серед денумеративів з лексемою *one* виокремлюється лексема *alone*, яка етимологізується у вихідній полілексемній одиниці *all but one*. *Alone* як прикметник вказує на ознаку, а як конвертована омонімічна форма (прислівник) – на ознаку ознаки. Лексема *alone* семантизує відповідно ад'єктивні та адвербіальні значення: а) 'одинокий', 'єдиний', 'один', 'одиначний', б) 'одинок', 'єдино'. Напр. англ.: а) *He didn't want to be **alone** forever* (James Patterson); б) *Why does Daddy go out **alone**?* (ibid).

Як показує аналіз емпіричного матеріалу, у радіальній вербокреації особливе місце посідає числівник *one*. Зберігаючи квантитативну сему, *one* підвладний семантичним зрушенням у процесах еволюції (збагачення слова повнозначними семами) та інволюції (семантичного спустошення, граматикалізації, появи службових слів). Денумеративи англійської мови підвладні процесам деквантифікації та десемантизації. Десемантизацію вбачаємо в появі

новоявлених адитивних неквантитативних сем: у денумеральних іменниках – сем субстантивності, у денумеральних прикметниках – якісних ознак, ознак дискретних предметів, у денумеральних прислівниках – ознак ознак або дій. Квантитативні семи у денумеральних конструюваннях реалізуються синкретично із семами новоутворених іменників / прикметників / прислівників. Семантична девіація денумеративів закінчується процесом інволюції, появою похідних інновацій іншого, неповнозначного буття на синтаксичних просторах реченнєкреації.

Аналіз етимологічних витоків числівників свідчить про стабільність їх еволюційних модифікацій, про самореалізацію, самодобудову у структурно-семантичній девіації на векторі від повнозначних до службових слів. Бівекторне дослідження (системно-функціональне) вихідних та похідних слів об'єктивує їх осмислення, ідентифікацію лінгвістичних феноменів на діасинхронічному рівні. Фокусування уваги на мовленнєвому бутті квантитативних слів, їх реалізації у мовленні спростовує канонізовані положення про закритість числівникової системи, генерує думку про інволюційні процеси, про типологічні зрушення.

Висновки. Знайшла підтвердження гіпотеза, що слова із спільними семами проходять схожі шляхи становлення і функціонування.

Перспективи подальшого дослідження. Здобуті результати лінгвістичного пошуку є валоративними для подальшого дослідження секторів лексико-семантичного поля кількості.

Література

1. Вихованець І. Р. Таїна слова / І. Р. Вихованець. – К. : Рад. школа, 1990. – 284 с.
2. Єнікеева С. М. Системність і розвиток словотвору сучасної англійської мови : [монографія] / С. М. Єнікеева. – Запоріжжя : Запорізький нац. ун-т, 2006. – 303 с.
3. Есперсен О. Філософія граматики / О. Есперсен. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1958. – 331 с.

4. Зацний Ю. А. Розвиток словникового складу англійської мови в 80-ті-90-ті роки ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Ю. А. Зацний. – К., 1999. – 32 с.
5. Омельченко Л. Ф. Продуктивные типы сложных слов в современном английском языке / Л. Ф. Омельченко. – К. : Вища школа, 1981. – 143 с.
6. Шуменко О. А. Словотворчі та сполучувальні характеристики денумеративів (на матеріалі англомовних художніх текстів) / О. А. Шуменко // *Studia Germanica et Romanica* : Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання: [науковий журнал / голов. ред. В. Д. Каліущенко]. – Донецьк : ДонНУ, 2010. – Т. 7. – № 2 (20). – С. 73-84.